

LUND UNIVERSITY

Elftnosrad : ett återfunnet Fakirenspe

Tersmeden, Fredrik

Published in:
Fakirensstudier

2009

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Tersmeden, F. (2009). Elftnosrad : ett återfunnet Fakirenspe. I S. Andreasson, & I. Börjesson (Red.), *Fakirensstudier* (Vol. XXIII, s. 12-41). (Fakirensstudier; Vol. XXIII). Fakirensällskapet.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Elftnosrad – ett återfunnet Fakirenspep

Fredrik Tersmeden

I *Fakirenstudier XVI* (2002) publicerade Sven Bjerstedt en uppsats om Axel Wallengrens kopplingar till den sedermera kände skådespelaren och teatermannen Carl Deurell (1868-1962).¹ Dessa kopplingar bestod primärt i att Deurell spelade Leporello – en av de ledande rollerna i Wallengrens och John Wigforss' spexskapelse *Guvernörens staty* (1892). Under arbetet med artikeln var jag behjälplig med att leta fram uppgifter om Deurell ur AF:s Arkivs (Akademiska föreningen Lund) samlingar. Det rörde sig dels om personuppgifter ur de tryckta universitetskatalogerna och dels om data ur arkivets samling av "spex- och spektakelprogram".

Vägen till fyndet

Men först flera år senare – hösten 2006 – kom jag av en ren slump att snubbla över en anspråkslös liten volym märkt "Carl Deurells papper" samt ett följebrev daterat den 14 januari 1946. Av detta framgår att det är Deurell själv som samlat ihop de olika handlingarna på direkt uppmaning av AF:s legendariske arkivarie Ture "Tusse" Sjögren. Men det fyra sidor långa brevet innehåller också åtskilliga kommentarer till de enskilda medsända föremålen samt en hel del tidsbilder från Deurells studietid på 1890-talet. Icke minst de sistnämnda är av intresse för en fakiriskt sinnad krets.

Så här skriver Deurell:

Hur som helst så gläder det mig att få komplettera arkivet hvad 90-talet beträffar. Det var den tiden då Wallengren, John Wigforss, Löwenadler, Kullenberg, Karl Wahlstedt m. fl. bidrog till studentglädjen, och som prof derpå bifogar jag en del affischer, tidningar, vers- o poesialster m.m. [...]

Derefter, liksom för första gången.

Elftnosrad

eller

Mellanfalkriksdagen.

Stort symboliskt och psykologiskt stycke

med sång och dans i 6,75 akter

af hvilka endast 1 uppföres.

(Af privata grunder är dramat skrivet på svenska.)

Svenskt original af författaren till Hamlet, Hedda Gabler,

Pelle Grenlands Bröggen m. m.

Griegs musik. *Wallengren & Wigforss*

PERSONERNA:

Sven, stadsstyrelsemedlem

Robertson, stadsstyrelsemedlem

Sven, Sören, inläggande vänner

Arvid, barn, medborgarstyrelse

Herman, 82-årig lord

Alfred, 16-årig kung

En, jätte

Jensen, 41. stad

En, stadsstyrelse

Deurell

Tersmeden

Wahlberg

Kullenberg

Wahlstedt

Wigforss

Wigforss

Wigforss

Wigforss

Scenen är ett enkelt möbleradt rum i närheten af ett värdshus (symboliskt).

OBS! Nå utlottas ett djur!

Musik af Studentkapellet.

Sociala Högskolan

Wallengren och Wigforss arbetade gerna tillsammans, men voro svåra att hålla i arbete, ty tröt punschen så tröt arbetet på Hörnrummet.² Men roliga vore de tillsammans, fast de understundom voro lite afundsjuka på hvarandras prestationer. Det var för resten den tiden då "Hvar en sin egen professor" [sic!] var i vardande, och Wigforss insinuerade, att han hade mer del i den än man anade. Waldemar Bülow var den tiden ett oskrifvet blad.

Deurells brev indikerar att Wallengren och Wigforss samarbetade tämligen regelbundet, och man kan därför förmoda att de kanske presterade fler saker tillsammans än ett spex (*Guvernörens staty*) och en bok (*En hvar sin egen professor*) – men vad? Karnevals-publikationer av olika slag är ett svar; båda herrarna ingick i 1892 års karnevalskommitté, och ett exemplar av karnevalstidningen *Iduna* från detta år ingår för övrigt bland de deurellska papperna (tidningen i fråga innehåller bland annat ett klassiskt fakiriskt stycke som några år senare med lätt modifiering inkorporerades i *En hvar sin egen professor*, nämligen den famösa veckomatsedeln med hösoppa, falsk sirap och kokt huggorm).³

Ytterligare en antydan till svar på vad de båda skämtarna gemensamt producerat visade sig dock återfinnas i form av ett programblad för en "Dramatisk-Musikalisk Soirée" på Akademiska Föreningen lördagen den 13 maj 1893. Vid denna tidpunkt var Deurell förman för det sociala utskottet på AF⁴, och av de handskrivna anteckningarna på programbladet framgår att han ingalunda lät denna roll inskränka sig till arrangörens och administratörens: av de båda spex man uppför denna kväll spelade förmannen själv nämligen huvudrollen i det ena.

Soaréns första punkt är stycket *Rudolf eller Blodbadet på Sicilien*. Enligt programmet gavs det "för första gången", men i själva verket var *Rudolf* ett redan flitigt spelat Uppsalaspex signerat Lorenz Alfred Hedin. Sin officiella premiär fick det dock vid Stockholms nation i Uppsala 1852 eller 1853.⁵ Det gavs ut av trycket första gången 1862⁶ och har därefter spelats många gånger, bland annat inför mer allmän publik i Stockholm både 1859 och 1866 (Södra Teatern).⁷ Enligt Stockholms nations hemsida ges *Rudolf* där fortfarande årligen i samband med nationens traditionella majmiddag.⁸ Faktum är att

uppförandet på AF 1893 inte ens var det första i Lund: enligt Hedins eget efterord till 1868 års tryckta utgåva skall spexet ha spelats fem kvällar i rad på "Studentföreningens Teater i Lund" redan i början av 1860-talet.⁹ Det må väl dock vara 1893 års spexare förlåtet att de inte hållit sig underkunniga härom.¹⁰ Däremot kan man konstatera att humorn i *Rudolf* är av ett slag som i någon mån för tankarna till Fakirens tryckta pjäsparodi "Venedigs blod".¹¹

Av betydligt större intresse ur en fakirisk synpunkt är dock aftonens andra stycke, vilket i programmet presenteras sålunda:

**Elftnosrad
eller
Mellanfolkriksdagen**

Stort symboliskt och psykologiskt stycke
med sång och dans i 6,75 akter,
af hvilka endast 1 uppföres.

(Af privata grunder är dramat skrifvet på svenska)
Svenskt original af författaren till Hamlet, Hedda Gabler,
Pelle Grönlunds bryggeri m.m.
Griegs musik.

Efter denna ingress följer styckets rollista, vilken närmare skall kommenteras nedan. Redan här får dock nämnas att Deurell varit framsynt nog att på sitt donerade program skriva ut efternamnen på alla de agerande. Men detta är nu inte det enda han skrivit dit. Snett under det ovan återgivna stycket står det nämligen även ditpräntat "Wallengren & Wigforss"!

Jag blev självfallet smått exalterad när jag läste detta: ett nytt, okänt Fakirenspex! Hur hade jag kunnat missa det när jag gick igenom spexprogramsamlingen på jakt efter Deurell? Och vad handlade det om? Vad i all världen betydde den märkliga titeln? Fanns det manne någon annan dokumentation kvar?

Naturligtvis var det bara att återvända till AF:s Arkiv för vidare studier i ämnet. Programbladssamlingen visade sig innehålla inte bara ett utan hela tre egna exemplar av soaréprogrammet i fråga. På två av dessa saknades varje form av kompletterande anteckningar men på det tredje var i blyerts tillskrivet ett stort antal namn på de medverkande –

dock med undantag för just Deurell samt de båda författarna! Inte konstigt med andra ord att detta gått mig förbi. Inte mycket klokare – ja, snarare mer förvirrad – gjorde mig de noteringar som återfanns i arkivets stora maskinskrivna, alfabetiska spexregister. Till att börja med var *Elftnosrad* här inte infört under sin huvudtitel utan endast under undertiteln "Mellanfolkriksdagen". Vidare uppgavs att dess upphovsman skulle ha varit den ovannämnde uppsaliensaren L A Hedin! Varifrån kom denna identifiering? Och innebar den att Deurells anteckning var felaktig?

Vad hade då det stora standarverket om lundensiska spex – *Spex i Lund* från 1986 – att säga i frågan? Jo se, där fanns faktiskt *Elftnosrad* omnämnt – dock bara i följande två kortfattade meningar:

År 1893 tillkom ett nytt spex med den egendomliga titeln *Elftnosrad* eller *Mellanfolkriksdagen*. Texten till detta spex finns bevarad i ett handskrivet och ganska svårläst exemplar.¹²

Jag studsade. Författarna till detta kapitel i boken hade alltså haft det bortglömda Wallengrenmanuskriptet framför ögonen på sig – och förbigått det närmast med en axelryckning!¹³

Manuskriptet

Frågan var nu: var fanns det manus som uppenbarligen varit tillgängligt 1986? En genomsökning av den omfattande spexsamlingen i arkivet ledde till fyndet av en volym märkt "Div. spexmanus. Oident." och voilà – långt ner i denna låg mycket riktigt en gulnad bunt folioark med originalmanuskriptet till det gäckande *Elftnosrad*!

Vid en hastig titt på förstasidan var det lätt att instämma i *Spex i Lunds* utsaga om dokumentets svårlästhets: sidan innehöll ungefär lika mycket överstrykningar som läsbar text. Det var också begripligt att man i spexregistret fört in detta alster under dess undertitel, ty denna stod med mycket stora bokstäver tvärs över sidan medan huvudtiteln uppenbarligen tillförts efteråt och pregats in med betydligt mindre stil ovanför "Mellanfolkriksdagen". Vidare återfanns här även den rimliga förklaringen till varför uppsaliensaren Hedin i samma register angivits som författare. Ursprungligen hade nämligen manuskriptet angivit

upphovsmannens namn som "Appe-Appiani", vilket var samma pseudonym som Hedin brukat som författare till Rudolf. Detta hade dock sedermera strukits över och i liten, rätt kladdig piktur utbytt mot samma formulering som återfinns i det tryckta programmet ("Författaren till Hamlet, Hedda Gabler..." etc).

När jag lyfte denna första, röriga titelsida och kom in på sidan 1 av själva manuset gick det dock inte längre att stämma in i svårlästhetsomdömet. Här var hela sidan skriven i en och samma elegant drivna handstil med endast ett fåtal smärre strykningar och ändringar. Och vad mera: jag igenkände omedelbart stilen som Wallengrens! Redan på sidan två byttes denna dock mot en annan piktur som jag fick antaga i stället tillhöra Wigforss. Den senare handstilen visade sig vid fortsatt bläddrande vara den dominerande; av manuskriptets 26 paginerade sidor är ungefär 17 à 18 huvudsakligen skrivna med den, resten med Wallengrens.¹⁴ Även om jag inte tidigare varit bekant med någon av Wallengrens och Wigforss' pikturer hade jag dock befriats från att sväva i ovisshet när jag nådde manuskriptets sista sida. Där har upphovsmännen nämligen nogsamt signerat sitt verk:

Ridå!!!

Lund den 7 maj 1893

Axel Wallengren

John Wigforss¹⁵

Ridå!!!
Lund den 7 maj 1893.
Axel Wallengren John Wigforss

Man kan fråga sig om den exakta dateringen skall tolkas som att hela spexet skrevs på en enda dag eller om den endast avser det datum verket fullbordades. Oavsett vilket skvallrar det hur som helst om att spensexemplet på sin höjd hade sex dagar på sig att repetera in nyskapelsen. Detta var dock inget för tiden ovanligt; det är snarare så att arrangemang som spex, karnevaler och andra studentikosa festligheter under 1800-talet och det tidiga 1900-talet generellt tycks ha effektuerats i vad som i vår tid framstår som en handvändning. Om urpremiären på spexet *Uarda* karnevalen 1908 har exempelvis en av de medverkande berättat att man aldrig ens hann genomföra en ordentlig generalrepetition och att de sista kupletterna blev klara först på premiärdagens förmiddag!¹⁶

Vad beträffar originalmanuskriptets roll under själva föreställningarna indikerar vissa marginalanteckningar härifrån att detta varit sufflörens (och kanske tillika regissörens?) exemplar. Det kan – i beaktande av de många strykningar och omskrivningar som förekommer – inte ha varit helt lätt att bruka till detta ändamål. Med manuset återfunnet löstes även ett annat mysterium nämligen innebörderna av spexets båda kryptiska titlar. Faktum är dock att dessa till stor del kunnat knäckas redan innan manuset återfanns.

Mellanfolkrikdagen

Enklast var att finna förklaringen till "Mellanfolkrikdagen". Begreppet "folkrikdag" må icke vara så ihågkommet i vår tid, men år 1893 var det en av årets hetaste politiska potatisar. Härmed avsågs nämligen ett opinionsbildande skuggparlament sammankallat som ett led i den dåvarande rösträttsrörelsen. Framröstade "på den allmänna rösträtts grund" av 150 000 representanter för landets rösträttsföreningar sammanträdde från den 13 mars och en vecka framåt ett stort antal "folkrikdagsmän" (samt en kvinna – mer härom nedan) i Stockholm. Syftet var framför allt att "på ett verksamt sätt lägga i dagen och inför riksdag och regering framföra det från politisk rösträtt utestängda stora flertalets allmänna och ofafvisliga fordran att komma i åtnjutande av denna medborgerliga rättighet". Folkrikdagen uppvaktade såväl kung Oscar II som statsminister Boström, av vilka

den sistnämnde dock vägrade att mottaga dess deputation med motiveringen att han inte erkände "några representanter för svenska folket utsedde på annat sätt, än våra grundlagar angifva".¹⁷

Folkrikdagen samlade representanter från såväl liberala som socialistiska kretsar och arrangemanget stöttades naturligt nog varmt av de delar av pressen som sympatiserade med dessa ideologier, i Lunds fall den bülowska *Folkets Tidning*. En genombläddring av denna avisa från våren 1893 ger en mycket fyllig bild av arrangemanget på såväl nyhets- som ledar- och annonsplats (det sistnämnda i form av den formella kallelsen).¹⁸ Detta var icke minst naturligt eftersom tidningens redaktör, Waldemar Bülow, själv var ett av de valda ombuden vid arrangemanget och därtill en av dess sekreterare.¹⁹ Hemkommen från Stockholm idkade Bülow även föredragsverksamhet kring sin medverkan, och blygdes inte att i sin egen tidning ta in en notis om hur han för sina insatser under folkrikdagen hyllats vid en middag på Hotel Ahlström.²⁰

Enligt *Folkets Tidning* hade högerpressen däremot gjort sitt bästa för att först försöka tiga ihjäl folkrikdagen och sedan för att förlöjliga den. Detta verkar också stämma vad den lokala konkurrenten i Lund anbelangar. I konservativa *Lunds Weckoblad* står nämligen mycket litet om arrangemanget i Stockholm (däremot rapporteras det rikligt från den vanliga, parallellt pågående riksdagen) och när den väl omnämns är det med ordval som "denna egendomliga tillställning" befolkad av "rabalderhjältar".²¹

För Bülows vänner inom den radikalt sinnade Tuakretsen måste folkrikdagen dock rimligen ha framstått som en av årets stora begivenheter, och det är därför inte märkligt att Wallengren och Wigforss valt att använda den som ett slags ram för handlingen i sitt nya spex. I deras tappning har det hela dock blivit något mer än bara en nationell angelägenhet. I spexet samlas i stället representanter för ett flertal av Europas länder för att diskutera rösträttsfrågor, och därav alltså benämningen "mellanfolkrikdag".

Elftnosrad

Betydligt svårknäcktare var innebörden av det märkliga ordet "elftnosrad". Här kom Sven Bjerstedt till hjälp. Via en sida på nätet²² där man kunde mata in ett valfritt ord och blixtnabbt få ut alla tänkbara anagram på detta hade han konstaterat att "elftnosrad" högst sannolikt skulle utläsas som en omstuvning av ordet "fosterland".

När jag sedan hittade manuset bekräftades denna tes: i en av kupletterna sjunger en av spexets kvinnliga karaktärer om hur hon "Idunspriset fått" för att hon lyckats bilda 17.000 ord "utaf ordet 'fosterland'". Uppenbarligen hade något slags tävling av detta slag varit aktuell när spexet spelades. I en av Erik Lindorms bokfilmer finns en sida som redogör för "Fosterlands-febern" som gått genom Sverige vid denna tid.²³ Det var mycket riktigt tidskriften *Idun* och dess utgivare Frithiof Hellberg som i januari 1893 hade utlyst en tävling enligt följande:

Prisuppgiften består deri, att man af de tio bokstäfver, som
tillsammans bilda det för alla välkända ordet

fosterland

sammansätter ett så stort antal svenska ord som möjligt; den som
lyckas bilda största antalet ord, vinner priset.

Priset i fråga utgjordes av en resa till en annan av årets omtalade händelser, världsutställningen i Chicago, värderad till hela 1.200 kronor. Och detta var uppenbarligen en eftertraktad vinst. Inom kort kunde tidningarna rapportera om utsålda förråd av ordlistor, om stockning i läsesalarna på Kungliga biblioteket och om personer som mot kontant ersättning erbjöd sig att leverera ett stort antal passande ord till hugade spekulanter. *Iduns* prisnämnd torde ha haft ett digert arbete innan den slutligen kunde utse fröken Stina Bengtsson, Valhallavägen 93, som tävlingens vinnare. Fröken Bengtsson hade insänt 17.034 ord av vilka "omkring 15.000" i slutändan godkändes. Några exempel på de sistnämnda visar en grad av starkt innovativt språkligt nyskapande som inte står Fakirens "tångfnösksärk" långt

efter: tenor-as, ton-sate, tsar-lof, so-nafle och aftoned. Det sistnämnda ordet förklaras i en exemplifierande fotnot som hade kunnat passa i någon av de fakiriska skrifterna: "I stället för att börja dagen med en morgonpsalm och sluta den med en aftonbön, börjar han dagen med en morgonsvordom och avslutar den med en aftoned" (detta ord har också påpassligt infogats i spexets dialog).

Just ordet "elftnosrad" finns inte med bland de upptagna exemplen, men man får förmoda att Wallengren och Wigforss inte gripit det ur luften, utan att det verkligen hör till Stina Bengtssons vinnarskapelser. Detta löser dock fortfarande inte frågan om hur i all världen ordet är avsett att uttydas, och alla tolkningsförslag från läsekretsen välkomnas!

Rollerna

För att i våra dagar något så när kunna förstå många av poängerna i *Elftnosrad* är det nödvändigt att sätta sig rätt väl in i spexets rollista, eller snarare i de verkliga samtida personer och företeelser som inspirerat denna. Man kan därvid konstatera att Wallengren och Wigforss här nästan uteslutande arbetade med stoff som var högaktuellt för den tidningsläsande allmänheten i Lund just våren 1893. Rollistan lyder som följer i den ordning den framställs i det tryckta programmet:

Solness, stadsbyggmästare – denne, en av spexets huvudpersoner, är förstas identisk med titelrollen Halvard Solness i Henrik Ibsens pjäs *Bygmester Solness*. Pjäsen hade publicerats i tryckt form 1892 och fått sin sceniska uppremiär i Berlin den 18 januari 1893. För lundaborna var den dock än mer aktuell: August Lindbergs teatersällskap hade framfört pjäsen på Akademiska Föreningens teater så sent som den 20 april, mindre än en månad före *Elftnosrads* premiär. Skall man tro *Lunds Weckoblad*s utsände skall publiken ivrigt ha applåderat själva skådespelarinsatserna men visat sig tämligen "kalla för stycket i och för sig, här som annorstädes".²⁴ En som inte förhöll sig kall var dock en läsare som kallade sig "Felix Vred". Några dagar efter framträdandet fick denne en lång "dityramb" publicerad som

insändare i veckobladet. Vred förklarar häri att han tidigare uppskattat Ibsens alster men att han nu känner sig "ha blifvit sviken [...] af en kär och beundrad vän". I norrmannens senare alster som *Hedda Gabler* och *Bygmester Solness* finner Vred nämligen bara "förräderi och vämjeligt gift", och han pläderar för att "vi borde beflitat oss om att söka skydd mot Ibsens & kompanis dekadenslitteratur, 'symbolism' och *rabies humana* [...]".²⁵ För eftervärlden framstår väl inte Ibsen som den store symbolisten, men uppenbart uppfattades hans sena verk i samtiden som exempel på denna nya konstnärliga inriktning, åtminstone av vissa. Till dessa hörde uppenbart Wallengren och Wigforss, vilka gjort det "symboliska" till ett bärande drag hos spexkaraktären Solness (jämför även programbladets beskrivning av spexet som ett "Stort symboliskt och psykologiskt stycke"). Solness spelades av själva nyckelpersonen i detta dramas återupptäckt, Carl Deurell.

Björnson, statsbyggmästare – dramats andra manliga huvudroll är även han en norrman, vilken knappast torde kräva någon närmare presentation. Att denne kulturgigant och tillika en av den svensk-norska unionens ilsknaste bekämpare kändes extra aktuell just 1893 kan bland annat ha berott på att det norska stortinget detta år gjorde ett första försök att rösta bort det misshagliga unionsmärket ("sillsallaten") från den norska flaggan. Vidare hade den infekterade konsulatfrågan fått den norska regeringen under venstreledaren Johannes Steen att begära sin avgång bara knappa två veckor före *Elftosrads* premiär (ett par anspelningar på Steens namn förekommer i spexet).²⁶ Björnsons roll kreerades av Fabian Söderwall (född 1869), en filosofie studerande av Helsingkrona nation.²⁷

Stina Seger, intagande vinnarinna – detta är alltså fröken Stina Bengtsson, vinnaren i den tidigare beskrivna pristävlingen i *Idun*. Hennes rollfigur i spexet är en av de bisarraste i det att hennes repliker endast är uppbyggda av ord som utgör hel- eller delanagram på "fosterland". Detta gör mycket av hennes replikföring högst osammanhängande och stackatoartad på ett sätt som inte kan ha gjort den helt lätt att repetera in. Den som fick tampas med detta problem var ännu en filosofie studerande, västgöten Emanuel Wahlberg (eller Walberg, född 1873).

Stina – en pelare
Jönss. Kammer strax (går)
Jönss. – stötter.
Jönss (in med pelaren) Var så god!
(Lämnar pelaren)
Stina – stå så här.
Jönss betår en mycket god
hvarvsgosse. Men, jag
måste gå ut för att delta
i första ringens sammans-
träde (går)
scen 4.
Stina, Soare! Håll fast!
Jönss (in med ljusbrunt band)
Jag är uppflykt i andra
ringen (dricker ur med-
fäst biffaska; observerar
Stina) Såker! prästen Stina
Seger?

Utöver det kompletta manuset finns bevarat två mindre häften med utdrag ur detta. Dessa visar att de enskilda spexarna tycks ha fått nöja sig med manus omfattande endast de egna replikerna samt föregående "stick". Bilden visar en sida ur ett sådant häfte för rollfiguren Jönsson.

Amalia Ratu, medborgarinna – här har Wallengren och Wigforss antingen medvetet eller omedvetet förvanskat stavningen av personens namn.²⁸ Verklighetsförslagan hette nämligen Emelie Rathou (född Gustafsson, 1862-1948) och var en vid tiden uppmärksam aktivist inom såväl rösträttsfrågan som nykterhetsrörelsen och kvinnosaksfrågan.²⁹ Hon skall vid en 1:a majdemonstration i Stockholm 1891 ha varit den första kvinnan i Sverige att offentligt tala om kvinnlig rösträtt. Två år senare deltog hon som enda kvinna just i den riktiga folkriksdagen och torde därför ha varit ett ganska givet val för författarduon att stoppa in även i spexets "mellanfolksriksdag". Rollen kreerades av filosofie och juris studeranden av Smålands nation Fredrik Palmberg (född 1870), samma person som spelat "Angelina" i *Guvernörens staty* året innan.³⁰

Homerule, 83:årig lord – med Homerule kommer vi till en rollkaraktär som varken är baserad på en autentisk eller litterär person utan utgör en personifiering av en aktuell politisk fråga. "Homerule" – tanken på någon form av självstyrelse på Irland – var nämligen ett av de stora debattämnena i Storbritannien vid denna tid. Den som primärt drev frågan var premiärminister Gladstone. Mot sig hade han en mycket ilsken opinionsrörelse såväl bland Irlands protestanter som på det brittiska fastlandet. *Folkets Tidning*, synbarligen välvilligt stämd till Gladstones idé, rapporterar under våren 1893 flitigt både om ilska demonstrationer mot förslaget och om att det trots detta såg ut att gå igenom.³¹ Homerule-billens "slutliga seger i underhuset kan nu betraktas som en afgjord sak" skrev tidningen den 14 april, och i denna tro bör spexförfattarna ha varit när de signerade sitt opus.³² Så blev det inte. Billen gick i och för sig slutligen igenom i underhuset hösten 1893 men föll i överhuset. Irländarna fick vänta till 1920 på sin självstyrelse.

Av spexets manus framgår att Lord Homerule är en äldre herre. Måhända gestaltades hans yttre i praktiken som just den åldrige Gladstone? Vem som spelade honom är hur som helst något oklart. Säkert är att han hette Ekdahl i efternamn.

Alexander, 16:årig kung – detta var ingen mindre än den dåvarande kungen av Serbien, Alexander I. Han hade formellt blivit kung redan som 13-åring 1889 efter att hans far, kung Milan, abdikerat och dragit sig tillbaka till Paris' sjangtila salar. Inledningsvis hade den unge

kungens mor, Natalija, fungerat som regent men politiska krafter hade tvingat bort henne 1891 varefter ett regentskapsråd tagit hennes plats. Just våren 1893 genomförde dock den knappt 16-årige kungen en statskupp, avsatte sina regenter och tog makten själv. Kuppen ägde rum den 13 april och redan den 17 april hade *Folkets Tidning* en första artikel om den. Två dagar senare följde en mer detaljerad och också mer ironiskt formulerad artikel under rubriken "Barnakungens statskupp" där hela händelsen liknades vid en operett.³³ Alexanders senare regering skulle sluta milt sagt olyckligt. Efter att ha drivit Serbien till gränsen av bankrutt drabbades han själv 1903 av en palatskupp där både han och hans hustru Draga bestialiskt högs ihjäl och slängdes ut genom palatsets fönster av en samling druckna arméofficerare.³⁴ Därom kunde ju dock Wallengren och Wigforss veta lika litet som den student som spelade kungen i spexet. Den sistnämnde hette Karl Alexander (!) Lundberg (född 1870), en filosofie studerande av Lunds nation som vid tiden även var sekreterare i Studentsångföreningen.

Finn, jätte – denna lundensiska urmyt torde inte kräva någon närmare presentation. I rollen sågs ingen mindre än den ena av spexförfattarna, John Wigforss, och det är väl inte otroligt att den kände stenhjerten infogats i handlingen för att ge den två meter längre Wigforss tillfälle att än en gång få framföra sin berömda "stendans", vilken han gjort redan i titelrollen i *Guvernörens staty* året innan och som därefter blev hans återkommande paradnummer även vid intimare tillställningar inom Tuakretsen.³⁵ Finn presenteras för övrigt i själva spexet som "Hr jette Finn, broder till guvernörens staty" – något som får betecknas som ett paradexempel på författarintern intertextualitet.

Jönsson, fil. stud. – för denna karaktär, placerad långt ner i rollistan men ganska flitigt förekommande i själva handlingen, har jag inte kunnat finna någon uttalad förebild, och är heller inte säker på att någon sådan har funnits. Snarare är nog kandidat Jönsson att se som en allmän personifiering av det lundensiska studentkollektivet – en igenkänningspunkt för stora delar av publiken. Denna tolkning styrks av att en student eller flera är ett ofta återkommande inslag i rollistorna från de olika spex, småpjäser och lustspel som framfördes på AF vid denna tid.³⁶ I just det här fallet hette uttolkaren av

studentens roll Knut Svänsson (född 1868), en naturvetare från Västgöta nation.

Slutligen förekommer i rollistan "ett stadsbud". Denne har dock endast en replik i hela spexet och Deurell har inte ens ansett det mödan lönt att anteckna namnet på rollinnehavaren. Kanske var det rentav ett äkta stadsbud – sådana inhyrdes inte sällan till tidens spex för att utföra olika scenarbetaruppgifter.

I anslutning till rollistan må också nämnas att spexets musikaliske ackompanjatör var musikhandlaren M. Th. "Tutte" Sjögren, ett voluminöst lundaoriginal som var Studentsångföreningens repetitör i hela 32 år.³⁷ Även han hade medverkat i *Guvernörens staty* året innan och satt alltjämt i spexets orkesterdike när *Uarda* hade sin urpremiär sexton år senare.³⁸

Scen I.

(Solness. Adhem. Jönsson.)

Solness. (Står med på golvet med en kappsäck i handen. Se sig om i stället.) Inte en enda människa! Symboliskt för rummets tomhet? Men hade jag i stället sagt: här finns inte en katt – så hade icke blott rummet, utan äfven mitt yttrande varit symboliskt.

Jönsson (in)

Solness. Hvem är det? Ah (pekar på mössan) en student!

Handlingen

När ridån går upp över Elftnosrads första scen står byggmästare Solness med en kappsäck ensam på scenen. Den senare utgörs, enligt scenanvisningarna av "ett enkelt möbleradt rum i närheten af ett vattenfall (symboliskt.)".

Solness: Inte en enda människa! Symboliskt för rummets tomhet! Men hade jag i stället sagt: här finns inte en katt – så hade icke blott rummet, utan äfven mitt yttrande varit symboliskt.³⁹

Byggmästarens ensamhet bryts dock när kandidat Jönsson gör entré.

Solness: Hvem är det? Ah (pekar på mössan) en student!

Jönsson: Ja – en symbol för studentkåren, dels för dess nutid (pekar på mössan och fracken), dels för dess forntid (pekar på trikåerna) och dels för dess framtid (pekar på sitt blåa band). Och vem är väl ni?

Solness: En människa – en byggmästare – ett sjödjur om ni så vill.

Jönsson: Ett sjödjur?

Solness: Ja – symboliskt. Och då hade jag haft lättare för att komma hit. Ty jag kommer från Norge.

Jönsson: Men der är ju land mellan Sverige och Norge.

Solness: Ja – tills vidare; men jag ser att ni inte förstår mig.

Jönsson: Nej, ni måste bestämdt vara byggmästar Solness!

Solness: Ja – min egen byggmästare.

Jönsson: (för sig). Han talar verkligen så underligt, att jag tror honom på hans ord! (Högt.) Hur törs ni komma hit sedan Knut Hamsun har varit här? (Förbindligt.) Vill ni svara mig så jag begriper Er vore jag tacksam!

Denna inledande replikväxling ter sig för en nutida läsare smått surrealistisk. För litterärt intresserade lundensare våren 1893 var replikernas anspelningar dock högst begripliga. Det nyliga framförandet av Ibsens pjäs med efterföljande kritik för överdriven "symbolism" har redan nämnts. Till detta kommer den händelse som kandidat Jönsson anspelar på: Knut Hamsuns besök i Lund.

Den norske författaren befann sig vid denna tid i Köpenhamn, och i slutet av mars hade *Folkets Tidning* rapporterat att han även väntades

besöka Lund.⁴⁰ Det skedde den 11 april då Hamsun inför runt 150 personer i AF:s Stora sal höll ett föredrag över temat "Modern psykologisk litteratur".⁴¹ Av ett nästan två spalter långt referat i *Folkets Tidning* påföljande dag förstår man att föredraget till stor del bestod i att Hamsun tog heder och ära av en lång rad både äldre och samtida författare – från Shakespeare till just Ibsen. Den senare, menade Hamsun, gav uttryck för ett falskt djupsinne som bara ledde till att hans böcker blev "storslagna i sin obegriplighet". Som exempel på den äldre landsmannens obegripliga formuleringar citerades just "Om människorna vore sjödjur hade de varit mycket bättre". Var Wallengren och Wigforss och åhörde detta föredrag? I åtminstone det förra fallet kan man, enligt Nils Palmborg, obetingat svara ja. Palmborg har nämligen identifierat Folkets Tidnings namnlöse referent som just Wallengren!⁴²

Däremot är det oklart hur man ska tolka symboliken i kandidat Jönssons "blåa band". Den första naturliga associationen är förstås "blåbandisterna", det vill säga en av de svenska nykterhetsrörelserna vid denna tid. Detta särskilt som Jönsson vid ett tillfälle förklarar att han ännu bara befinner sig "i första ringen, den blåda, den ring som hvarken super eller röker". Senare kommer han dock in glatt öldrickande och förklarar sig ha blivit "uppflyttad i andra ringen" för att mot spexets slut mycket glatt komma insjungande "Jag är så glad, jag är i tredje ringen". Utifrån detta framstår bandet således närmast som symbol för någon slags gradpassering à la ordensväsen. Som helhet är det hela dock förvirrande och tolkningsförslag mottages tacksamt!

Men åter till handlingen! Solness redogör nu för anledningen till att han kommit till Lund; detta genom att läsa upp ett brev från jätten Finn:

"H. Herr S.H.T. Solness. Till mig i djupet af min djupa krypta, der jag lefver i kryptogami med min jettinna, Disa, och min jetteson, Sölve, till mig har trängt bullret från sorlet af det krafvet som numera allt jemt ställes på rösträtt i allmänhet. Då min jättinna och min jätteson smittats af denna rörelse och icke lämna mig någon lefvandes ro förr än äfven de fått rösträtt i alla min kryptas angelägenheter, har jag velat lösa denna fråga genom att till Lund sammankalla en mellanfolklig riksdag som skall afgöra, huruvida qvinnor och barn, och i thy fall äfven min egen qvinna och mitt eget barn, skola äga rösträtt i samhällets och i thy fall äfven i min

djupa kryptas viktiga angelägenheter. Jag är genom min höga ålder berättigad till vördnad, och fordrar därför att du, Solness, min mest värderade kollega, infinner dig som representant för Norge i den Föreningskrypta, som ett aktadt socialt utskott för denna räkning upplåtit mot en afgift af 5 öre pr låga [?] i timmen, hyra för pianot, drickspengar åt Hansson [?] och skurning.

Kryptan i maj 1893.

Finn,
jätte."

Finns kallelse visar sig vara anledningen till närvaro för merparten av de övriga rollkaraktärerna, vilka nu allt eftersom börjar göra entré: Ratu, Homerule, Alexander och slutligen Stina. Den sistnämnda inträder sjungande en av de få kupletter i spexet vars melodi är såväl tydligt angiven som någorlunda bekant för eftervärlden: Henry J. Sayers' vaudevillekuplett *Ta-ra-ra-Boom-de-ay*. Denna dåtida "hit" hade lanserats av sångerskan Lottie Collins i USA 1891, kommit till London 1892 och var uppenbarligen redan året därpå känd nog även i Sverige för att användas i ett spex.⁴³ I Wallengrens och Wigforss tappning har melodin i huvudsak – liksom Stinas repliker – förvandlats till en katalogaria över hel- och delanagram på "fosterland".⁴⁴

Stina Bengtsson heter jag,
Sveriges drottning för en dag,
ty jag Idunspriset fått [sic! skall vara fått]
derför att jag stafvar godt.
Utaf ordet "fosterland"
har jag med min hvita hand
bildat 17.000 ord:
os, ros, nos och mostermord!
Af det blir fosterland etc.

Anesat och lefnadstro,
naflerot och afleso,
lortande och ornetand,
fosterdal och orterand [?].
Stenfodral och elftnosrad,
ratelnos och aftonblad,
anletsro och snorfansord,
as, ros, nos och mostermord.
Af det blir fosterland etc

Dosfan, storfan, adelsort,
 fastero och fasterlort,
 tarfas [?], fredslaf, ordensfal,
 sarad [?], sاتفred, Oftedal,⁴⁵
 fronteld, andlort, odalfest,
 faderslof och Budskapsrest [?],
 Idun, vanvett, smörgåsbord,
 os, ros, nos och mostermord.

Af det blir fosterland etc

Entré gör i dessa faggor även jätten Finn för att leda mellanfolk-riksdagens förhandlingar. Det första han gör är därvid att beställa in en pelare, vilken han under merparten av spexets återstod står och omfamnar av "gammal vana". Detta får Solness att utbrista att "Denne jätte förefaller mig vara en af samfundets stötter" – en fyndig anspelning på en annan känd pjäs av Ibsen.

Upprop följer nu, varvid det antyds att även ytterligare representeranter än de ovannämnda varit kallade till mellanfolkriksdagen. Bortsett från att man får veta att den tyske representanten Ahlwardts⁴⁶ frånvaro beror på att han "inte hunnit knäppa byxorna" (knappast spexets elegantaste skämt) får vi dock inte veta varför resten av dessa inte infunnit sig, utan konstaterar Finn som mötesordförande endast att "eftersom de andra bänkarne äro obesatta, ger jag f-n att fortsätta längre. Placerom oss".

Det uppdragas snart att många av delegaterna kommit till riksdagen med sina bestämda agendor. Ratu vill förstås propagera för kvinnornas rösträtt och unge kung Alexander för barnens. Den brittiske delegaten å sin sida är besjälad av tanken att alla länder bör införa "homerule" i någon landsdel, i Sveriges fall till exempel Skåne. En agenda har även den herre som i scen V plötsligt och oväntat gör entré: Björnstjerne Björnson. Av kandidat Jönsson (vars uppgift under mellanfolkriksdagen är att agera marskalk) tillfrågad huruvida han är kallad, replikerar Björnson: "Ja, jeg er kallet... att frelse mit folk og alle Folk, og jeg maa blive aviseret, hvis der vil blive noget av. Forofrigt: la Norvège – c'est moi!" Därefter avsjunger han en antisvensk kuplett, vars melodi inte är angiven men som lätt igenkänns som inget mindre än den norska nationalsången, Björnsons egen *Ja, vi elsker dette landet*:

Ja, jeg hater Brødslandet,
 hvor det stiger frem!
 Denne pagt, som jeg forbandet,
 i mit Gausdalshem.
 Thi, hvor jeg mit Blick vill Sende
 skøns en svensk Konsul,
 der vill Norge Rumpen vende,
 fast han taer vort Sul.

Fast han taer vort norske Sul.

Hvis jeg far till Madagasker,
 hvis till Kafferkyt,
 staaer en storsvensk puttefnasker
 der, ej blot till Lyst.
 Nej, han fraekt sin "Flagga" hejser
 med dens "Sillsalat",
 paa mit Konsulat,
 paa mit norske konsulat.

Dette maa dog ha en Slutning,
 thi nu Kongen skal
 ta til Følge min Beslutning,
 hvis han ei er gal.
 Si mit høie maal jeg skjuler
 som jeg vinde skal,
 alle nordmaend blir Konsuler,
 jeg blir General

Jag [sic!] blir Konsul-general.⁴⁷

Finn erbjuder Björnson att representera de frånvarande varefter mellanfolkriksdagen återupptages. Man fastnar dock snart i formaliteter kring ledamöternas fullmakter och när dessa sedan är avklarade yrkar kung Alexander på ajournering för "en liten inledningssexa".

Parallellt med de storpolitiska och rösträttsrelaterade intrigerna har Wallengren och Wigforss dock även utvecklat ett annat spår i handlingen: två asymmetriska kärlekshistorier. Den första av dessa tar sin början direkt då "medborgarinnan" Ratu gör entré och får syn på Solness. Mer än så behövs inte för att hon resolut skall konstatera att "jag känner att jag älskar denne pampige man. Denne pampige man måste blifva herr Ratu" (tanken att mannen skulle ta hustruns efter-

namn bör ha varit nog så humoristisk för tidens publik). Efter att även ha fått höra Solness sjunga en kuplett finner Ratu att hennes "kärleks låga växer till en förtärande Brand" – ännu en anspelning på en av Ibsens tidigare pjäser – och kliver helt sonika fram och friar:

Ratu (till Solness): Jag önskar nedlägga för er fot ett visserligen bedagadt, men ännu ej utblommadt hjertas trånande skönhets längtan.

Solness: Ursäkta! Det är för begripligt för mig.

Uppvaktningen går således inte hem: Solness finner Ratus rättframma sätt osymboliskt och ofint. Däremot faller byggmästaren själv för Stina Seger då hon inträder talande i sina svårbegripliga fosterlandsomstuvningar. Hans kärleksförklaringar bemöts dock med kallsinniga repliker som "enfaldstro" och "tornsate" (i Ibsens pjäs dör Solness genom att falla ned från det höga tornet på en byggnad han själv uppfört).

Som en fjärde faktor i detta spel kommer Björnson in. Han faller lika pladask som de tidigare, i hans fall dock för Ratu och deklarerar därvid sin kärlek med en något oväntad liknelse som raskt övergår i hans sedvanliga kritik av Sverige:

Björnson (ser på Rathu:) Du, Kvinde er svort dejlig! Du likner grangivelig en åndig Positivhalerske. Det vil sige en norsk Positivhalerske mener jeg! for i Norge er sånne meget yndige. Men her ere de sjelden smukke. Dette er ett forbandet ubehageligt land.

Positionerna synes således låsta: alla älskar någon annan än den som älskar dem själva. Detta faktum utnyttjas i en av spexets mer animerade scener, vilken i en anmärkning i manuset betecknas som "kärleksspelet":

Björnson (ilar med utbredda armar mot Rathu:) Jeg kan ikke laenger holde det ud! Dig aelsker jeg, du er saa dejlig som min egen sjael!

Ratu (afvisande:) Låt bli, otäcka Karl! (Ilar med utbredda armar mot Solness:) Mitt hjerta som redan länge innehaft den rösträtt en fåvitsk nation ännu nekar sig sjelf, detta hjertas röst säger: Pamp! Min egen pamp!

Solness (Utom sig, mera än vanligt symbolisk:) Undan, symbol af Möllefossen. Undan, du bråda vålnad af Hilda Hängel! ⁴⁸ Undan, du som flyger som en harpa i luften. (Flyr till Segerstina) Nej, dig älskar jag! Du, symbolen för fosterland, du skall sitta som på mitt hjertas kyrktorn som ett kors.

Segerstina (afvisande:) Nors! Olater! (flyr till B.B. i galopp:) A! O! (pekar på sitt hjerta:) Se! (pekar på hans mun:) Le!

Björnson: Troid! Vil De friste mig till mangkoneri!? (Flyr, förföljd af Segerstina och sjelf i sin ordning förföljande Rathou, som förföljer Segerstina – alla med utbredda armar, tills de hunnit tillbaka till sina ursprungliga platser).

Alla: Jag älskar henne/honom men han/hon älskar inte mig!!!

Den som noterar och bestämmer sig för att draga nytta av detta är Lord Homerule. Under det att mellanfolksriksdagen är ajournerad tar lorden först kontakt med Björnson. Homerule lovar att förmå Solness att avstå Ratu till honom förutsatt att Björnson ser till att homerule införs "i någon provins af Norge" (som denna provins föreslår Björnson initialt Sverige; de enas dock om Lofoten). Därefter går lorden till Solness. Följden blir ett stycke dialog där spexförfattarna lyckats väva in allusioner på såväl Shakespeare som på Bengt Lidner. Det hela inleds med att Homerule begär "ett ord":

Solness: 36000 ord med förklaringar om Ni så vill.

Homerule: Min herres ekonomiska ställning är icke den bästa. Ni lider av beklaglig brist på kungariken...

Solness: Ja, en häst för ett kungarike!

Homerule: Jag skaffar Er ett dylikt rike, på Nova Semblas fjell, i Ceylons brända dalar eller hvar tusan ni vill.

Solness: (för sig). Han talar så pass symboliskt, att jag börjar tro honom. (Högt). Ro hit med kungariket, om det här är allvar!

Homerule: Vänta. En så betydlig present ges inte bort utan villkor [sic!].

Solness: Och ert villkor?...

Homerule: Är att ni afstår medborgarinnan Ratu åt Er landsman Björnstjerne Björnson.

Solness: Afstår!/? Jag vill inte ha något med henne att göra.

Homerule: Visserligen. Men då hon älskar Er utesägligt, gör hon allt vad Ni vill. Uppmana henne därför att ss. bevis på sin kärlek till er besvara den kärlek som Björnson hyser för henne.

Solness: Gerna, fast jag önskade min store vän ett bättre öde. Alltså: ett kungarike!

Homerule: En medborgarinna! (de skaka hand.)

Då Ratu återvänder från sexan efter att "en af mig högt älskad och pampig man har låtit mig allena tära såväl helan som halfvan, tersen, qvarten, och qvinten" påbörjar Solness sina försök att leda hennes känslor i riktning mot Björnson. Han har först föga framgång, men sedan han klargjort att han själv är "en upp öfver tornspirorna skuldsatt man" medan Björnson är "tre ggr så rik som Rotschild" ändrar Ratu dock raskt uppfattning:

Ratu (skriker): Denne andre man är också mycket pampig. Jag börjar redan älska honom. Hvarför kommer han inte fram?

Ratu och Björnson faller i varandras armar, löftet om homerule på Lofoten infrias och Homerule kan därmed ge Solness detta område som kungarike. Med denna nya tillgång lyckas Solness därefter erövra Stina. Man kan således konstatera att spexets kvinnogestalter båda i slutändan visar sig betydligt mer materialistiska än romantiska. I gengäld skall erkännas att åtminstone Solness inte är någon moralisk mönsterbild han heller, vilket framgår av följande teaterviskning sedan han fått sin Stina:

Solness (under omfamningen, öfver Stinas axel:) Den oskuldsfulla engeln anar inte att jag är bortskyldig [?] detta kungarike och dessutom redan förut gift. Men jag lurar henne med de äldres rätt gentemot ungdomen.

I anslutning till detta huggande av de gordiska kärleksknutarna löses också den panke kandidat Jönssons problem: kung Alexander erbjuder honom plats i den serbiska regeringen. Allt synes därmed gå mot ett klassiskt lyckligt spexslut. Ännu har dock inte handlingens egentliga

huvudtema – själva mellanfolkriksdagen – kommit igång på allvar. Det gör den först två sidor från manuskriptets slut.

Finn (bultar med pelaren): Representanter, vi måste återgå till handlingarna och rekonstitutionera oss.

Jönsson: Ska vi inte i stället ha litet punsch?

Finn: Nej! (slår med pelaren.)

Jönsson (resigneradt). Nå, hvad ska vi resonera om.

Ratu (allvarsamt): Om kvinnans rösträtt.

Alexander: Om barnens rösträtt.

Homerule: Hr jätte och ordförande.

Finn: Irland har ordet.

Homerule: Jo, nu är det så, att från en aktad bänk framställs förslag om kvinnans rösträtt och från en annan lika aktningsvärd om barnens rösträtt. Jag vill fatta mig kort. Jag ber om de ärade ledamöternas öron för 3 à 4 timmar (reser sig att tala. Oro inom tinget.)

Jönsson (rasande): Herre Jeses, då blir ju klockan öfver elfva (rusar bort till Homerule och lägger handen på hans mun. Vildt:) Inga tal. (Homerule sätter sig konsternerad.)

Jönsson (rusar upp på en stol): Jag har vid inledningsakten interviewat denna riksdags ledande partichefer, och tror mig därför uttrycka den allmänna meningen, då jag föreslår, att riksdagen ville såsom sin åsigt i denna fråga uttala, att flickorna böra ha rätt att utöfva sin röst, på variétén och barnen sin i barnkammaren.

Finn (lugnt): Härpå framställer jag proposition.

Alla: Ja.

Homerule (förtviflad): Nej. Jag begär votering.

Jönsson (Skriker): Nej! Acklamation!

Alla: Ja.

Homerule: Nej!

Finn: Propositionen är bifallen.

Homerule: I denna fråga är jag besegrad men honny [sic!] soit qui mal y pense som devisen lyder på min strumpebands orden (viker upp byxen.)

Stina: Ordensfal!

Den nedröstade Homerule konstaterar att han på detta behöver en rekreationsresa och tillfrågar hela sällskapet om de vill åka med till Chicago. Det vill alla – alla utom Finn som förklarar att han inte kan åka eftersom han nästa dag "ska hålla kyrka". Unge Alexander spänner då fast Finn vid hans pelare, vilket tilltag får jätten att som ursäkt avkräva gossekungen "solen. Den sol, som sankt Laurentius en gång narrade mig på". På detta replikerar Alexander att han inte har någon sol att erbjuda men väl "en måne", varpå han blottar sitt huvud som visar sig vara helt kalt.

Homerule: Helt unge man, huru har ni blifvit skallig.

Alexander: Genom mycket tänkande och brådmogen statskonst är jag skallig vorden.

Stina: (Ser på klockan). Sent. Toner, Solness!

På denna uppmaning stämmer Solness upp i spexets femte och sista kuplett, dess finalsång, vilken avslutas med en ganska utförligt beskriven française och avslutande can-can!

Inför samtid och eftervärld

Elftnosrad gjorde som sagt sin enda vandring över tiljan lördagen den 13 maj 1893. På söndagar utkom vid denna tid ingen av de lokala tidningarna så det var först en bit in i veckan därpå lundaborna genom pressen kunde få veta vad de eventuellt missat. "Recensionerna" var dock tämligen kortfattade. *Lunds Weckoblad* nöjde sig med att kort rapportera att Studentspexet i Lördags afton hade ej dragit så fullt hus, som det troligen skulle gjort, om det gifvits, innan examensperioden och de vackra våraftnarna inträdd. Den nya pjesen utmärkte sig, så vidt af de mycket ofta allt för otydligt framsagda replikerna kunde

uppfattas, genom godt lynne och rikedom på motiver. Studentkapellet förtjenar varmt erkännande för sin medverkan.⁴⁹

Något utförligare var *Folkets Tidning*. Efter att som hastigast ha omnämnt att det inledande Uppsalaspexet bjöd på "mord och död i behaglig omvexling" övergick man till det lundensiska originalalstret med följande ord:

Kom så kvällens stora "stycke", "stort-symboliskt och psykologiskt", betitlad "Elftnosrad eller Mellanfolkrikdagen", svenskt original på svenska m.m. I pjesen uppträdde Solness, stadsbyggmästare, Björnson, statsbyggmästare, Stina Seger, intagande vinnarinna, Finn, jätte, Jönsson, fil. stud., m. fl. och det hela var ett mycket lyckadt skämdt med pigga anspelningar. Utförandet var godt och särskilt slogo kupletterna an, så att författarfirman hade all ära af barnet.⁵⁰

Det är väl inte osannolikt att den som fört den välvilliga pennan i den senare texten var Waldemar Bülow. I vart fall antyder det faktum att texten talar om "författarfirman" att recensenten haft en närmare insyn i verkets tillkomst än en helt utomstående skribent hade kunnat förväntas ha.

Inte ens *Folkets Tidnings* recensent tycks dock ha betraktat *Elftnosrad* som annat än en tillfällighetsbagatell, ett "lyckadt skämdt". Hur har då "författarfirmans" alster stått sig inför eftervärlden?

*

Teaterhistorikern Nils E. Taube, vilken skrivit en del om spexgenren, har delat upp spexen i tre huvudtyper. Dels det klassiska "historiska spexet", dels det operaparodiska "buffa-spexet" och slutligen "det aktuellt satiriska".⁵¹ Uppdelningen hänför sig primärt till den uppsalensiska spextraditionen men låter sig tillämpas även på lundaförhållanden. Merparten av de klassiska lundaspexen faller därvid i den första kategorin – det gäller *Carl XII*, *Uarda*, *Ilion*, *Djingis Khan* och många senare exempel. Wallengrens och Wigforss' första gemensamma sceniska verk, *Guvernörens staty*, hör (liksom det ovannämnda *Rudolf eller Blodbadet på Sicilien*) lika klart hemma i den andra subgenren. *Elftnosrad* slutligen är ett solklart exempel på ett

aktuellt satiriskt spex, och som sådant redan genom sin form dömt till förgänglighet. Endast det riktigt aktuella kan bli helt inaktuellt, för att travestera Oscar Wilde. Som torde ha framgått av föreliggande artikel kräver inte bara ett stort antal av skämten utan även rollfigurerna och handlingen i sig ett övermått av förklaringar för en nutida publik. Som helhet torde *Elftnosrad* år 2009 få betraktas som ospelbart.

Samtidigt finns det dock alltså detaljer som fungerar. Den litterärt intresserade som kan sin Ibsen bör exempelvis kunna ha lika roligt åt de olika anspelningarna på dennes pjäser nu som då, Björnsons antisvenska kuplett innehåller rim (t ex Madagasker-puttefnasker) som roar även långt efter unionsstridernas biläggande och formuleringen att jätten Finn lever i "kryptogami" med sin hustru är en tidlöst lyckad vits – i vart fall i Lund. I dessa sina bästa stunder liknar spexet Fakirens tryckta skrifter, ty även dessa innehåller egentligen ett oerhört stort mått samtidsanspelningar som i regel går den genomsnittlige nutidsläsaren förbi. Likväl kvarstår ändå tillräckligt mycket både allmängiltig och rent språklig humor och originalitet för att texterna skall kunna uppskattas än i dag. Och även *Elftnosrad* har faktiskt lyckats nå förnyad publik uppskattning i vår tid, nämligen då en miniatyrspexensemble bestående av Anders Andersson, Carl Petersson, Per Kockum och undertecknad framförde kupletter och brottstycken härur vid Fakirensällskapets vårmöte 2009. Fast detta var ju inför en osedvanligt allmänbildad och humoristisk publik!

(Föredrag hållet vid Fakirensällskapets vårmöte den 28mars 2009)

Från "återuppförandet" av *Elftnosrad* vid Fakirensällskapets vårmöte 2009. Från vänster ses Lord Homerule (Fredrik Tersmeden), Amalia Ratu (Carl Petersson), Björnson (Per Kockum) och Solness (Anders Andersson) i dramats upplösning. Foto: David Almer.

Noter

- (1) Se Sven Bjerstedt: "Axel Wallengren och Carl Deurell" i *Fakirenstudier XVI* (Lund 2002), s 26-37.
- (2) Med hörnummet avses AF:s sociala utskotts sammanträdesrum, vilket var beläget i sydvästra hörnet av AF-borgens bottenvåning.
- (3) För en utförligare redogörelse för Wallengrens och Wigforss' karnevalistiska samarbete hänvisas i första hand till Nils Palmberg: "Karnevalernas fakir" i *Fakirenstudier III* (Lund 1988), s 5ff.

- (4) Gunnar Hillerdal & Eric Starfelt: *Akademiska Föreningen i Lund 1830-1953* (Lund 1953), s 316.
- (5) Lars Hansen, Robert Grundin & Göran Schäder: *Studentspex eller Stockholms universitets spexhistoria under etthundra år* (Stockholm 1983), s 23.
- (6) Hjalmar Linnström: *Svenskt boklexikon. Åren 1830-1865*, bd 1 (facsimilupplaga, Uppsala 1961), s 584.
- (7) [L. A Hedin]: *Rudolf eller Blodbadet på Sicilien*, 3:e uppl (Stockholm 1868), s 21.
- (8) Se http://stockholms.se/index.php?option=com_content&view=article&id=45&Itemid=34
- (9) [Hedin] 1868, s 21.
- (10) Faktum är att samma brist på underkunnighet kommer till uttryck även i Göran Larssons m fl (red): *Spex i Lund – En hundraårskrönika* (Trelleborg 1986), s 41.
- (11) Publicerad bl a i *En hvar sin egen gentleman* s 107ff.
- (12) Larsson m fl 1886, s 43.
- (13) Sedermera har jag även kunnat konstatera att *Elfnosrad* – dock liksom i spexregistret endast under sin undertitel – omnämnes högst en passant i spexkapitlet i Hillerdal & Starfelt 1953, s 250. I AF:s Arkiv finns även en tidskriftsartikel om lundaspex, författad av ingen mindre än Sam Ask ("Spex och spektakel i gamla och nya Lund" i *Film och scen* nr 1 1928, s 56) vilken faktiskt även den hastigt omnämmer spexet, även här dock endast dess undertitel och utan några kommentarer kring vare sig handling eller upphovsmän.
- (14) Huruvida vem som fört pennan kan säga något om vem som också formulerat själva replikerna är dock betydligt mer svårbedömt. Som Sölve Ossianilsson konstaterat om duons gemensamma arbete i *En hvar sin egen professor* så tycks dess manus ha "utarbetats i djupaste samförstånd" ("Hur tillkom 'Enhvar sin egen professor'?" i *Fakirestudier IX*, Lund 1994, s 26). Detsamma gäller gissningsvis manuset till *Elfnosrad*.
- (15) Möjligen kan den senare namnteckningen tolkas även som "John Ad. Wigforss"; dennes fullständiga förnamn var John Adolf.
- (16) Aron Westerlund: "När Uarda föddes" i Erik Sillén (red): *Uarda 100* (Lund 2008), s 34ff. Jfr även artikelförfattarens "Kommentarer till 'En studentkarneval'" i *Fakirestudier XIII* (Lund 1998), s 39.
- (17) Erik Lindorm: *Oscar II och hans tid* (nytryck, Stockholm 1979), s 292, *Folkets Tidning* 6 mars 1893.
- (18) Se t ex *Folkets Tidning* 1, 6, 13, 15, 17, 20 och 24 mars 1893.
- (19) Waldemar Bülow: *Släktregister, sextonde manuskriptet* (Lund 1909). Bülow var även ombud vid den påföljande folkrikdagen 1896, ett evenemang som för övrigt bevakades journalistiskt av en annan person i den fakiriska vänkretsen, Emil Kléen.
- (20) *Folkets Tidning* 24 april 1893.
- (21) *Lunds Weckoblad* 16 mars 1893.
- (22) Sidan ifråga återfinns på <http://www.arrak.fi/sv/ag> och rekommenderas.
- (23) Lindorm 1979, s 293. Lindorm har lämpligt nog placerat dessa pressklipp mitt emot den sida som redogör för folkrikdagen!
- (24) *Lunds Weckoblad* 21 april 1893.
- (25) *Lunds Weckoblad* 27 april 1893.
- (26) Den steenska ministärens avgång hade förutspåtts i *Folkets Tidning* redan den 17 april och rapporterades som ett faktum den 24 april.
- (27) Uppgifterna om de medverkande spexarna kommer, där ej annat anges, dels från noteringar i AF:s Arkivs spex- och spektakelprogramsamling, dels från de tryckta universitetskatalogerna från denna tid.
- (28) På vissa ställen i originalmanuskriptet är efternamnet dock korrekt stavat. Även varianten "Rathu" förekommer där.
- (29) För uppgifter om Rathou, se t ex Åsa Bengtsson: "Symboliskt kapital som gränspass: Vita Bandet – bortglömda kvinnor på det politiska fältet" (föredrag vid Svenska Historikermötet 2005) samt artikel "Emelie Rathou" på svenskspråkiga Wikipedia.
- (30) Se Sven Bjerstedt: "Axel Wallengren och Carl Deurell" i *Fakirestudier XVI* (Lund 2002), s 27. Av denna artikel framgår att Palmberg sedermera blev amanuens i Gränna poststyrelse.
- (31) Se t ex *Folkets Tidning* 6 och 27 mars samt 5, 12, 14 och 26 april 1893.
- (32) *Folkets Tidning* 14 april 1893.

- (33) *Folkets Tidning* 19 april 1893.
- (34) För skildringar av Alexanders regering och död hänvisas, utöver gängse uppslagsverk, till bl a Jan Olof Olsson: *1914* (Stockholm 1964), s 197 f samt Lars Elgklou: *Kungliga eskapader och kuriositeter* (Stockholm 1982) s 82f.
- (35) Se Sven Bjerstedt: "Axel Wallengren och Carl Deurell" i *Fakirestudier XVI* (Lund 2002), s 28f resp dennes "John Wigforss – man med många huvuden" i *Fakirestudier XXII* (Lund 2008), s 31.
- (36) Man kan här också erinra om senare spexkaraktärer som Abdul-Hamid och Amen-Hotep i *Uarda* (1908) samt Plinius i *Nero* (1914), alla unga manliga studenter om än omplanterade i antika miljöer.
- (37) Tusse Sjögren: *10-tals student* (Lund 1994), s 34.
- (38) Bjerstedt 2002, s 27. Westerlund 2008, s 34.
- (39) För samtliga citat ur *Elfnosrads* originalmanus gäller att jag försökt återge dem i vad jag tolkat som författarnas slutliga utformning efter alla ändringar och strykningar. Den ursprungliga stavningen och interpunkteringen har bibehållits men förkortningar av rollnamn har skrivits ut i sin fulla form.
- (40) *Folkets Tidning* 27 mars 1893.
- (41) *Folkets Tidning* 12 april 1893. En kopia av programbladet för kvällen finns även infogad i AF:s Arkivs pressklippsamling. Enligt ett tillhörande följebrev från Henning Wieslander (som skänkt dokumentet) skall den ansvarige för att ha städlat Hamsun som föredragshållare ha varit Birger Mörner.
- (42) Nils Palmberg: "Axel Wallengren som referent" i *Fakirestudier XI* (Lund 1996), s 31f. (artikeln är även upptagen i Palmbergs bibliografi *Skrifter av och om Axel Wallengren* (Lund u å) men där felaktigt daterad till den 24 april. Det är förstås tacksamt att tänka sig att det var till följd av sitt lundabesök 1893 som Hamsun året därpå kom att medverka i *Från Lundagård och Helgonabacken*. Som Bertil Romberg meddelat i "Fakiren och fågelskådaren" (*Fakirestudier XV*, Lund 2000, s 14) hade Wallengren redan i februari 1893 uttalat en önskan om att involvera danska och norska författare i kalendern. Måhända tog han initiativet att tillfråga Hamsun härom just i samband med dennes föredrag?
- (43) Beträffande denna melodi, se engelskspråkiga Wikipedias artikel (http://en.wikipedia.org/wiki/Ta-ra-ra_Boom-de-ay). Sången figurerar även i Wallengrens fakiriska stycke "Varieténs mysterier avslöjade" från *Söndags-Nisse* 1894; se Wallengrens *Samlade skrifter*, bd 4 (Stockholm 1924), s 119.
- (44) Sångens första vers är skriven med Wallengrens handstil, de två följande med Wigforss'.
- (45) Oftedal kan, med tanke på spexets många övriga norska kopplingar, syfta på den norske prästen, tidningsmannen och politikern Lars Oftedal (1838-1900). Denne var uppenbart känd nog även i Sverige för att omnämnas även i den lundensiska lokalpressen, se t ex *Folkets Tidning* 23 maj 1892. Oftedal hade för övrigt 1889 angripits skarpt i en bok av ingen mindre än Knut Hamsun (se norskspråkiga Wikipedias artikel om Oftedal: http://no.wikipedia.org/wiki/Lars_Oftedal).
- (46) Detta kan möjligen syfta på Hermann Ahlwardt (1846-1914), tysk folkskolarektor, riksdagsman och känd antisemitisk agitator; se tyskspråkiga Wikipedias artikel om denne (http://de.wikipedia.org/wiki/Hermann_Ahlwardt).
- (47) Kupletten är helt skriven med Wigforss' handstil. "Gausdalshem" syftar på Björnsons gård Aulestad, belägen i kommunen Gausdal (jag tackar Sven Bjerstedt för denna information).
- (48) Vattendraget Möllefossen figurerar i Ibsens pjäs *Rosmersholm* (1886) där huvudpersonens avlidna hustru dränkt sig här (jag tackar Sven Bjerstedt för denna upplysning). "Hilda Hängel" syftar på karaktären Hilda Wangel i originalversionen av *Bygmester Solness*, en ung kvinna som fungerar både som musa och fresterska för den gifte medelålders byggmästaren.
- (49) *Lunds Weckoblad* 16 maj 1893.
- (50) *Folkets Tidning* 15 maj 1893.
- (51) Efter referat av Taube i Hansen, Grundin och Schäder 1983, s 23ff..